

Н. РОМАНОВИЧ.

Петрусь, Нінусь, Юрусь.

(З циклю „Біля родинного огнища“)

„Найгірше те, що коли є він і вона, з'являється „воно“, — казала мені одна молода філзофка, товаришка моя по камері, ще як я була дівчиною. „Ну і се б ще нічого, се закон природи, отсе „воно“. Але річ у тім, що „воно“, се малесеньке „воно“ з пухкими ніжками і до смішного манюсенькими пальчиками, разом з собою вносить в жите „його“ і „її“ компроміси; можна сказати не помиляючись, що „воно“ є „живий компроміс“, зпочатку маленький, який невпинно росте. Що ви скажете на се товаришко?“

„Слухайте, моя маленька філзофко“, сказала я тоді їй: „може у вас є причини мати такі думки що до сього. Я навіть чула, що люди поринають в багні компромісів, виправдуючись тим, що в них є „воно“, частенько і не одне... а треба ж жити! Що ж до мене“, — сказала я упевнено, „то коли в мене буде „воно“, се зовсім не буде „живий компроміс“, ні! се буде чудове малесеньке мое сотворіннячко...“

А ком-про-міс — пху, я й слова сього не можу чути... ідіотське якесь слово, та й не наше воно! Для такого лихого поняття навіть слова нема на нашій мові, не придумали земляки.

„Да! Так я швидше помру, ніж піду на компроміс. Чусте, товаришко? Що-б я йшла на компроміси? я, я? Я хочу вільного, гордого, прекрасного, гармонійного житя. Як не так буде — краще вмерти!“

— А як буде у вас „воно“, не такої заспіваєте, — скептично зауважила філзофка.

„Хоч би й двадцять „воно“, гарячилась я, і раптом засміяла ся.

— Та що се ми? Ще ж є тільки „вона“, він ще не прийшов, а про „воно“ рано загадувати!

Товаришка-філзофка махнула рукою і собі засміяла ся.

„Гаряча ви, моя дівчинко, але попалите крильця“.

Ми сиділи з нею на вікні камери; перед нами було зелене поле, світило ся синє небо, весняне повітря панило нас, а в грудах у нас палала лампада, палала негасимим огнем, як здається

тоді, коли маєм сімнадцять років за собою і перед собою — цілий шлях.

Се було рівно десять років тому. В моїм волосі зявили ся срібні нитки, а вогонь в негасимій лампаді, що все палала в грудах моїх, трохи пригас. Незабаром, певне, зовсім погасне. Я зробила відкритє, що люди — орудє природи для піддержування життя.... життя за яку-будь ціну. І особливо жінки.

Вони сліпе, безпомічне орудє в руках природи для продовження роду й охорони його. Нехай собі сі зарозумілі сотворіння думають, що вони горді, вільні істоти, які помруть, як не здобудуть собі прекрасного гармонійного життя — нехай! Се в них спить ще материнський інстинкт. Коли пробудить ся він — всі сі горді мрії сховають ся і пануватиме голий інстинкт.

I.

Моя маленька донечка — велика кокетуння. Граціозна мов кіточка, прутка мов кізочка, вона співає веселенькі мельодійки і частенько зазирає у дзеркало то поправити волосячко, то всміхнути ся собі пустотливо. А що ранку мусить довше постояти перед дзеркалом — ну треба ж їй коски позаплітати, треба ж бачити як...

Всміхаєш ся тільки... Туди ж, семилітня жєнщина, з своїми кісками, стрічєчками, білими фартушками й комірчиками та иншою жіночою „чєпухою“ (як се все називає її радикальна мама), така чєпурнєнька й солідна.

Сі коски.... було ціле питаннє про коски. До шости років я їй, як і хлопчикова, обтинала літом волосє — під перший нумєр. Нічого, була вдоволєна. Тепєр, як побувала кілька разів в дитячїм товариствї, де у всіх дївчаток, мов умиснє, телїпали ся коски враз і собі:

— Мамусю, я хочу косу мати.

Мамуся, яка в вихованнї була занадто радикальна й цінила гігієну вище як жіночі прикраси й вигадки, роздумувала: „Як заборонити косу коротко обрізати волосє — се ще більше погострить бажаннє дївчатка мати косу.... Нехай вже буде їй коса“.

А коса привчила маленьку до дзеркала, а дзеркало говорило їй, що вона гарнєнька, і навчило її прикрашати себе.

Правда, як би не було дзеркала на світї, жєнщини дивили ся б на себе у воду!

Отжє маю семилітню жєнщину, яку цікаво буває спостєрегати. І маю шєстилітнього мужчину.

II.

Сьогодні минуло мому хлопчикови шість років. Шість років тому сей день був для мене такий ясний, такий рожевий.. Коли твориш, з мук творчости повстає потім радість гаряча, безмежна, небесна втіха.

Коли твориш нову людину, — з хаосу смертельних мук раптом виростає могутня, божественна радість і спокій, неземний спокій.

Шість років тому я лежала обнявши рукою хлопченточко, дивила ся крізь вікно на дерева і синє небо, а в вікно до нас за зирало сонечко.

Тоді було багато мрій, багато надій...

Се було в заслання, в чужій країні — і хоч дійсність була далеко не блискуча, будучина сяла нам яскравим огнем і гріла нас і світила нам.

Шість років... І ось після сеї фатальної цифри „шість“, я почала вже задумувати ся.. Щось дуже швидко пливе час. Пливе. Де щебетаннє „ма-ма“? Де перше золото волося Нінуськи? Де мов місяць повний, біло-рожевий вигодований бебі, такий чарівний в нестриманім сміху своїм, подібнім до рокотання струмочка, чарівний і в хвилі свого буйного плачу, коли куточки губ поволі опускають ся, ямочки на щічках розтягають ся і сльозинки, чисті мов перлини, течуть з чорних оченяток по ніжно-рожевій щочці... Де воно все?

Весна, літо, осінь, зима... ще весна, літо осінь і ще зима... ще і ще те саме — довгий ряд днів „наповнених працею, боротьбою з житєм, клопотами... І ось — Нінуська вже вимовляє всі букви добре, „справді всі, мамуню“... Нінуська прочитала весь український буквар... Нінуська плете коски, приміряє перед дзеркалом стрічки яка їй більше до лиця (!) Того мало... Нінуська критикує мої капелюхи, мою зачіску і впевняє, що в вікнах маґазинів Прорізної вулиці вона бачила далеко кращі, „пишнійші“ капелюхи з перами, з квітками, і там же бачила пишні зачіски.

— Чому, чому, мамуню, не купила собі пишного капелюха? — питає Нінуська, коли я вертаю о весні з невеличким солом'яним бриликом, прикрашеним чорною, оксамітовою стяжкою.

— Не люблю, дитинко.

— Шкода, — простягає маленька, здивована. — Такі гарні капелюхи. Як буду велика, куплю собі великий, великий, пишний такий — і всміхаєть ся.

— Бач, дитинко, невідомо чи захочеть ся тобі того, як будеш

велика. Ти ще мала... ось тобі і подобаєть ся все пишне, блискуче, ярке в одежі. Знаєш, як от дикунам подобаєть ся блискуче. Хиба? — питає дівчинка, і очі цікавістю світять ся. А правда, вони і в ніс кольца встромляють, я бачила на малюнках.

І смієть ся.

— Смішно, вони думають, що се гарно, а се зовсім негарно, тільки комедно... смішно...

— А мені, дитинко, так само смішно бачити на головах такі капелюхи величезні, довгі сукні, що замітають улицю, як їх не держати в руці.

Нівуська дивить ся серіозно.

— Але ж, мамуню, всі жінки носять таке, а вони ж не дикі люде...

Доводить ся політично зводити розмову на щось иньше, бо пускати ся в полеміку з своєю власною семилітньою донечкою... мамі, яка хоче радикально виховати свою дочку... часом небезпечно.

III.

Ну а хлопчинятко, мій маленький „бебі“? Се пречудове шостилітнє сотворінне природи, прегарне звірятко: ніжне й наївне, гнівне, вередливе і розумне.

Юрко ще дитина, вповні дитина.

Коли стрибе мені на коліна і пригорнеть ся своїм пухеньким тільцем до мене — можна думати, що се двохлітнє дитятко.

Стрибає на коліна і тулить ся до мене.

— О моя мамуню, моя неню.. Я отсю мамусю найбільше люблю, так дуже люблю, бо вона найкраща.

— Ну, братіку, — подає голос Нівуська, — кожному його мамуня краща, бо то ж рідна мамуня. А як би ти був виріс у другій мамуні, та була б тоді тобі до вподоби.

— Дякую тобі (маленькі ручки міцно обнімають мою шию), що я в тебе виріс, дякую тобі, що Ти приїхала по мене до Березова (село, де він уродив ся).

Але і він вже мужчина.

Він гордий з своєї сили, смієть ся з Нівуськи, що в неї „комарина“ сила; часто випробує свої нястучки на Нівуській спині: вже не такий слухняний, як був ще рік тому, коли на кожную мою увагу любенько говорив: „добре, мамочко, послухаю“; про багато річей має „свою власну думку“, своє переконанне — таке маленькятко... Він теж любить бути чепурно вдягненим, чисто. Часом як помітить дірочку на штаненятах, просить голку з ниткою. Хоче сам шити. Знає, який йому колір більше до лиця. А з того ча-

су, як має українське убрання, все більше задивляється на себе в дзеркало.

Справедливі слова Куліша, що українське убрання підносить жіночу і чоловічу (додам: і дитячу) красу.

Нінуська в сорочці вишиваній, червоній спідничці, оксамітовій корсетці, в віночку й стрічках, намисті — сама як квіточка стала. А Юрко в сорочці з червоною стрічкою і зеленим поясом — се просто малюнок. І полюбили ж вони се убрання... І міркували потім, які стрічечки хоче „сестричка“, і які краще „братікови“.

Та до чого я про се все?

А ось виясняю, що діти вирости, що в дітях зявилося нове. Се вже не двохлітні і трьохлітні діти! І чого вони так швидко ростуть? Я ще не готова мати такі великі діти! Я ще не наситилася тим, що давали мені маленечкі... Я ще хочу чути невизразне щebetаннячко, хочу почувати маленьке й тепленьке біля грудей своїх, носити на руках немовлятко.. Та чи мало ще чого, я хочу!

IV.

Ось хочу я, щоб ми з коханим і дітьми жили в просторих, світлих хатах, серед квіток, над морем, в просторі синього неба... Щоб ми могли виховати наших дітей так як велить нам внутрішнє чуте і совість і любов до них, а не як того вимагає реальна брутальна дійсність... Щоб вклавши дітей спати, ми з коханим сиділи над срібними хвилями при світлі місяця і снували мрії про будучину, про продовження нас в наших дітях, про таємниче життя прийдешніх поколінь. (Се сказати б програма максимум.. Є й мінімум „та теж важко здійснити“).

А живемо з коханим і дітьми в холодних вохких коморочках, тісних і бідних, де з щілин дихає на нас мороз і вітер, де миші не дають спати, уперто гризучи підлогу цілими ночами... Живемо без сонця, яке крадуть сусідні величезні кам'яниці, часом без цукру й булок, яких повно по крамницях та пекарнях..... І без надій...

Було воно і вісім і п'ять і три роки тому — тісно й бідно, часом голодно, але були Надії.. цвіли Надії.. Ось були і гріли мене особливо мої мрії про дітей, про виховання їх... О, як далеко було моє виховання у мріях, моє радикальне виховання, від того сучасного, яким калічать тепер дітей.

Та ще, головне, були мрії про свобідне, горде, прекрасне життя... Ми ж все жили тимчасово, справжнє життя ще було перед нами. У заслання, там де ми вчили ходити Нінуську, де я виго-

дувала на диво здорового хлопчика, там де мій Петрусь написав чудові вірші, там де було багато кохання, дитячого щебетання, надій та мрій, — там ми жили тісним гурточком з кількома товаришами і терпеливо чекали: ось скінчить ся заслання і тоді настане справжнє жите; жите вільне, сміливе, горде, прекрасне — в згоді з своїми переконаннями, в гармонії з своїм світоглядом.

V.

Мій Петрусь... ви не знаєте Петруся? Се чудовий, тридцятилітній вже тепер, хлопець, з чорними прекрасними очима, з шовковим волосем, м'якими вусиками і поетичною душею. Мій Петрусь — поет... Я його дуже люблю... Він мене любить... І нам так гарно було в сі наші молоді роки, коли діти ще саму втіху дають, коли ще не журиш ся завтрашнім днем, коли ще віриш, що жите горде, сміливе, як в казці прекрасне, все — перед тобою, і во ім'я його героїчно переносиш морози, позички та регулярне голодування ввечері, заміняючи яйця або масло поцілунками, обіймами і мріями...

Ах, мрії... що є в світі краще за мрії, земляки мої?

Але бажати мати все мрію, се все одно, що бажати сонце мати завжди.

На се я одна тільки рада. Коли Юрко мій хотів гарної погоди на завтра, він казав: вилізу на небо, привяжу сонечко за вірвовочку і буду його держати так, щоб не втікло.

Так і з мріяли.

Надходить темна ніч і сонце неминуче тікає... Пливуть ночі чорної дійсности і уносять з собою мрії.

Привязати за вірвовочку... воно добре 'було-б... та як неба дістати?

... Поставити драбинку — радить Юрко.

VI.

Вже два роки минуло з того великого дня, коли Петрусь приніс диплом на інженера і поклав мені його на коліна.

— Катрусь, може поправимось тепер..

— Еге, любий! О як-би вже швидче стати самостійними! Як-би вже скорійше поплатити позички, стати незалежними матеріально! Як гарно жити, коли ні від кого незалежиш!

— Ти й так не залежиш ні від кого, моя кохана жіночко; бач ти вірна своїм поглядам — ти-ж увесь час на себе заробляєш.

— Так, але вже час, щоб вся наша родина жила самостійно. Ось тепер то батько допомагає, то позичаємо в людей... Терпиш се, бо тимчасово...

— Поправимо ся моя Катрусь, — обняв він мене і поклав голову мені на плече. Я гладила його шовкове волосє і душа моя радла. Я мріяла про мою програму мінімум. Маленьке тепле помешканне — малесеньке: Петрусєви кімнату, мені з дітьми одну і їдальню... більше молока дітям... цілі панчохи, білизна... тепле футро Петрусєви, дітям завжди одіж по сезону... і без зайвих примх, скромно, скромно. Поплатити всі позички, о всі до копійчки, бути незалежними... своїми силами, своїми соками ростити і вчити дітей, не звертаючись до людей за помічу... „Пю з маленької чарки, але вона — моя власна“...

І я гладила шовкове волосє мого любого поета Петрусє, і моя програма-мінімум в конкретних формах стояла в моїй уяві. А діти—пятилітня тоді Нінуська і чотирьохлітній Юрко бавили ся з мячем, що татко купив їм сьогодні.

Такий радісний був перший день нашої самостійности. Петрусє мав диплом...

Кажу „нашої“ самостійности... я-ж і так самостійна увесь час... Ні одного дня я не була, кажучи фігурально „на шії“ свого коханого чоловіка. Жити заробітком чоловіка — се-ж був би „компроміс“ найстрашнійший. А ворожнечою до компромісів і охотою бити ся з ними на жите і на смерть — здавна повна була душа моя.

Жінка, що любить свого чоловіка тим більше хоче самостійного заробітку, чим дужча її любов до чоловіка — бо хиба-ж можна дивити ся спокійно, як коханий над силу працює — і на себе і на дітей — і ще на мене?

Жінка, що не любить свого чоловіка (а живуть разом для дітей) тим більше хоче бути матеріяльно незалежною, чим меньше його любить, — бо хиба-ж можна дозволити, щоб він, якого не любиш і від якого так далеко стоїш, якому ти чужа, щоб він працював на тебе? Ні, з гордощів — ні!

Така моя теорія з заробітками!

Отже Петрусє мав диплом, і ми сміливо могли пустити ся хвилями житя в своїм оригінальнім човнику і пливти як нам захочеть ся.

VII.

Ся кімнатка, не вважаючи на стіл з паперами та полицку з книжками, мала вигляд справжньої діточої. Дитячі столики з книжками, картками, забавками. Ляльки — о се препишна поетична група: за столиком на плетених меблях одна велика з білявими косами й фарфоровою голівкою займає софу; дві маленьких на

кріслах. Поруч на деревляних мініятурних контрактових меблях біля такого-ж столику — троє менших ляльочок — старенькі вже, побиті, але любі дитячому серцю: далі під одним з столиків, що певне утворював стайню — корова, обдерта, без рогів, і кінь. А на столиках — ціла крамниця. Бо крім книжок „Вінка“, „Молодої України“, байок Глібова, Рідної Хати; крім карток і малюнків — тут є і автомобілі і ковалі і яйця, дід Мороз і різний дрібязок. Все се зібрано за кілька років, і діти ховають і бережуть навіть те, що маленькими поламали.

І коли входиш до сеї кімнати дитячої, де маленька рушниця висить поруч з портретом Шевченка та Горького, де над маминим портретом дитяча рука застромила самодільний український прапор, жовто-синій з одного боку і в квітках з другого, зроблений в дитячому садку, і де двоє діток, обнявшись в куточку ліжка розповідають собі казочки або просто „обмінюють ся думками“, забуваєш на хвилю всі свої клопоти, свій страх за малих, свій одчай від безробіття.

Безробіття, бо Петрусів диплом лежав... лежав нікому не потрібний, ні на що непридатний. Всюди, куди відкривав двері диплом, мого гарного Петруся не пускали відгомони минулого, вязниці, заслання. А на иньші, малі заробітки охітнійше приймали бездипломних, т. е. з меншою освітою людей. І диплом лежав ні на що не придатний, а Петрусь ходив засмучений, пригнічений; ходив і шукав собі заробітку.

Часом знайде щось, якусь переписку, урок, переклад, тоді пильно працює. Знов нема, знов шукає.

-- Катрусю, кохана, не сумуй, ще поборемось.

— Не сумую, любий, не жури ся.

І я знов застаю ся за своєю працею (крім коректи через ніч в маленькій газеті, я ще й перекладами заробляю), а Петрусь шукає роботи.

Отже пишу при столі. Діти обнявшись в куточку на ліжку.

— Мамо, я знаю, хто тобі чоловік, — починає Нінуська, — та-то. Мамо, а мені щоб братік був чоловік...

— Не можна, дитинко. Він братік і буде братік.

— Не можна? Шкода. А мені цікаво, який буде чоловік мій.

Павза. Лише перо моє шкряботить.

— Мамо, — знов Нінуськин голос, — я хочу, щоб у тебе було більше дітей, а то що-ж двоє?.. В мене не менше, як шестеро буде...

Павза...

— Сестричко, ось я думав, що ми будем чоловіком та жінкою — аж тут пригода...

— І я думала і хотіла, ти-ж — любий братік.

— А яку я собі жінку візьму, порадь мені сестричко.

— Ну, що ж, порадь... Яку полюбиш...

— О, я полюблю гарну, гарну. І буду дивити ся, чи гарне в неї лице... Або ні! Краще я буду з чоловіками жити, не хочу собі жінки брати, бо то морока з нею.

Кладу перо і одкидаюсь на спинку стільця, здержуючи сміх.

— Мамо, — кидають ся діти до мене, — ти хвилинку спочиваєш... ми хочемо до тебе.

Мементально чорна і золотиста головка опинила ся одна під одною моєю рукою, друга під другою; ручки вхопили ся за шию і міцно обнімають.

О, як мало треба тобі для счастя, бідна людська істото! Ось така хвилька ніжності дитячої — і ти вже щаслива, ти вже більше сили маєш добувавяти хліб для отсих малих рожевих ротиків!

Злізли дітки. Беру ся за перо.

В куточку знов точить ся розмова:

— Я й сі блискучі гроші дам на пам'ятник Тарасови Шевченкови, бо треба ж... він гарні вірші писав і треба ж йому такі на патятник, — дзвенить хлоп'ячий голосок.

Се вони дістали свої гроші, зібрані по копійці за півроку і ділять, що куди потратити.

— А я сих блискучих не дам, нехай краще на гарну ляльку, — відзиваєть ся дівчатко.

— А! Гарну ляльку! — обурюєть ся Юрко. — А вірші Тараса кращі! Ти не хочеш, щоб йому швидче був пам'ятник...

— Хочу, хочу! кричить Нінуся. — Може й дам. Зроблю так, як тато скаже...

— Ні, як мама, — поправляє Юрко.

— Ні, як мама з татом порадять ся і скажуть.

Любі мої...

Справа з пам'ятником покінчена.

— Ну сестричко, — вже лагідно і ніжно каже Юрко, — тепер я збератиму гроші знаєш на що! Як зберу грошей, куплю собі землю, побудую хату, щоб був хутір, насажу квіток, дерева, дістану пса кудлатого, щоб стеріг і будемо там жити. Шкода що земля дорога, але зберу таки грошей.

— Да, се гарно буде — хутір, — мрійно підхоплює Нінуся,

ка. — Буланочка буде, курчатка, качки, гуси... я буду годувати...

— А знаєш, сестричко, я й досі не розумію, — переходить до іншої теми хлопчєня — і звідки взяла ся перша мама? Ну далі, я розумію, що в першій мамі були діти, а в них знов діти і так виросли всі люди, багато стало людей... Але звідки взяла ся перша мама?

— Еге, се справді цікаво — зрозуміти се. — відповідає серіозно дівчатко, — але ось невідомо. Як будемо вчити ся, будемо знати.

— Але все-таки добре, що люди вигадали мамів. Як би не було мамів, погано б жити було на світі.

Я не видержую і весело обертаю ся до дітей.

— Мамусю, скінчила? І вже обое лізуть на коліна.

— Скінчима, скінчила, — чуєть ся голос мого любого Петруся, який — вже кілька хвилин як вернув ся він до дому — услід за дітьми кидаєть ся до мене, обнімає всіх нас трьох разом, пригортає всіх до серця і ніжно шепоче: Катрусь, Нінусь, Юрусь...

VIII.

Петрусь мій поет і вірші його як музука...

Але... так мало можна купити за них булок і дров і мяса...

Часом має добрий урок, та тільки часом.

Отсе приходить до дому сумний, задуманий.

— Що тобі, коханий? що тобі серденько? — розглажую зморшки, зганяю поцілунком журу з очей і уст.

— Катрусю моя рідна, втратив урок, втратив і сей заробіток.

— Ну що ж любий? Інший знайдець ся.

— Не зійшли ся якомсь з батьком ученика, не вдоволені один з одного... І дивно: ось завжди або я не підхожу до людей, або вони не підходять до мене. Ех, тай взагалі не можу працювати, коли в мене в праці не має музики — ніби трохи винувато пригортаєть ся Петрусь до мене.

Музики...

Лагідно кажу:

— Так, се гарно — музука в праці, але мій коханий, треба нам вчити ся без музики працювати, а вже може діти тоді матимуть музуку.

— Діти... діти... Так треба, щоб діти все мали... І він завзято шукає роботи.

Але поки знайде, заробіток втрачено, і вже треба урізати свій бюджет, треба економію наводити.

— Мамусю, чом же ти мяса не їси вже котрий день? питає якось за обідом уважливий і чулий Юрко.

— Не хочеть ся мені мясного, дитинко. Не смакує воно мені.

— То ти ж голодна будеш, моя любя, — підхоплює Петрусь.

— Ні, я собі все знайду щось; ось молока більше питатиму і в день і у вечорі, а мяса не хочеть ся.

— Мамуню, а масла до хліба сьогодні не має? — питає за ранишнім сніданком Нінуся.

— Ні, дитинко, сьогодні немає, обійдемо ся так. Хліб смачний...

— Ну, розумієть ся, хліб і так добрий, — підхоплює Юрко, — треба їсти те, що є зараз, а колись мама масла купить...

А мама лише пестить очима любого синочка.

Але хоч як економити і урізати себе,—при злиденнім бюджеті настала нарешті криза.

В крамничку не заплачено, до мого жалування ще далеко (та й з нього вичитують що місяця, бо забрано вперед), грошей на мясо нема. Грошей взагалі нема.

В Петруся нема натхнення, віршів він не пише, а ходить мов ніч: високо біле чоло йому порізане зморшками, і не світять ся глибокі чорні очі його.

Я кілька днів уже мовчу про наближенне кризи, але Петрусь відчуває якусь зміну в моім настрою і непокоїть ся.

То бігас цілими днями по місті, в якимсь запалі шукаючи чогось, то сидить дома, дивить ся на мене: очі його весь час ходять за мною по хаті і час від часу загоряють ся якось журно і болюче.

— Позичити нема де, та й не можу вже; аванс взяти, — теж не можна, недавно дали... — сам до себе говорить.

А я все мовчу, хоч тільки на завтра не можу дати йому і дітям обід. Щось мушу придумати... якийсь вихід мусить бути...

Ввечорі, коли діти лягли, сиділи ми у двох в широкому старому кріслі... Проти нас була стіна, вся заставлена книгами і завішана портретами.

— Духовної страви скільки, — подумала я, а ось матеріяльної вже й нема.

І певне у голос подумала, бо Петрусь каже:

— Може продамо що з книг, Катрустю?

— Ні за що! Ні за що! Тай хіба се вихід! От бач, коханий, — обняла я його за шию, — бач нам, здаєть ся мені, нема иншого виходу, як не жити зовсім... Так я тепер, отсі останні дні, почуваю. Змучили ся ми. знеслили ся. Кланяй ся, проси й проси...

Нам чомусь просто нічого не вдаєть ся... Всюди перешкоди. І от все кланяй ся й проси... Та й нічого не виходить з того... Чи ж не краще вже, ніж се, та й ніж чекати голодної смерти, взяти й самим перерізати нитку життя, такого життя... Бо хіба се життє? Хочеть ся почувати себе сміливими, гордими, сильними перед життєм, хочеть ся зроби-ти його прекрасним, гармонійним.

А тут почуваш себе маленькою, безпомічною... а тут не живем, а нидіеш. Чи не краще б, мій Петрику, мій поете, відійти нам з тобою з сього світу, забравши з собою і свій скарб, своїх дїтей? Чи не краще?

— Катрусечко, се ти тільки так говориш, се ти удаєш.. чи може й справді так серіозно думаєш? — перелякав ся Петрусь.

Несподівано я розридала ся.

— Кохана, що тобі? скажи. Може, може... — він задихав ся схвильований, — може на завтра вже не маємо чого їсти і дїти... і ти.. мовчиш?

Горе! ослабнув дух мій і я налякала Петруся!

Тепер вже треба сказати.

— Ні, на завтра е, — шепочу я.

— А на далі, Катрусю? — допитує серіозно.

— На далі... на далі нема.

Тихо. Лише чути з другої хати рівне спокійне диханнє малих.

— Що ж ти думала робити, Катрусю?

— Не знаю... Не знаю, — ховаю лице в нього на плечі. — Я вже так втомила ся.

— То ти таки серіозно про те говорила, щоб піти з життя?

— Не знаю, чи серіозно. Ось настрій такий... Та може се гарно було б. Знаєш, так тихо заснути і не прокинути ся... бо нам якось нема місця в життю.

— Ні, Катрусь, моя любя, — вговорює мене Петрусь, се так тобі здаєть ся... Ти втомлена, в тебе нерви розійшли ся... І нам треба жити, жити, жити! Що є прекраснійше за житє, за сонце, за небо синє, за коханнє, за мою Катрусю! Жити, жити, бити ся з життєм! В боротьбі краса, як і в житю краса! Правда, ти втомлена боротьбою, ти знесилена, тобі треба відпочити. Ось і зараз тобі час спочити. Ходи, я візьму тебе на руки, вкладу спати, вколишу тебе, навію сни золотї...

Я вже притихла. Почувала себе справді як безсила мала дитина. Дала себе взяти, занести і укласти спати. Ах, спочити, спочити...

IX.

Ранком Петрусь пішов десь і дістав грошей.

А ввечері — десята була, діти спали — прийшов приятель і каже Петрусеви :

— Друже, ось є місце, посада. Негайно рішай, бо перехоплють.

— Де? яка?

Я кидаю перо і слухаю уважно (була дома, а не в редакції і сей вечір, бо свято було).

— На заводі. Гарна посада. Кватира чудова і сто рублів на місяць. А далі більше дадуть.

Сто рублів і квартира... А у нас пятьдесят і без квартири...

— І тебе згоден директор прийняти, я вже говорив, тільки... — він подивився на нас обох... — тільки там треба...

— Багато працювати? — перервав Петрусь, — ну я сього не боюся.

— Еге, багато працювати, — се раз, але не те... Головне — треба з директором у згоді жити...

— Себто йти проти робітників, — допомогла я йому.

— Еге, — хитнув головою приятель.

Ми з Петрусем переглянулися: його очі горіли, брови зсунулись, на чолі була зморшка, але запитливо дивився мені в очі.

— Ні, я не можу, — вимовив він по хвилині. — Не можу.

Я хитала головою на знак згоди. Так! Сього не можна.

— Подумайте ви обоє, — сказав приятель. — Подумай над сим добре, Петре, не гарячись. Прецінь же на кожному місці людина може зостатися людиною. Завтра сповістиш мене. Прощайте.

— Катрусю, — не можна ж, правда не можна, моя кохана? — обняв мене Петрусь. Ти не сердишся?

— Мовчи, любий, мовчи, — затулила я йому уста поцілунком. — Ні, сього не можна! Будемо чекати, будемо боротися...

І я цілувала його змарніле лице, гладила чорне шовкове волосе, в якому уже срібло зявилося.

— Чекай, любий, налю тобі чаю, захолоне самовар.

— Нехай холоне; не хочу чаю, коло тебе хочу сидіти...

Коло тебе... яка музика в сім „коло тебе“...

— Знаєш... Часом мрію, як би ми жили, як би ми могли жити, — шепоче Петрусь. — От у нас могло б бути пять, ні чекай, чекай... шість кімнат. Їдальня, прийомна, моя одна, твоя, дітям дві... дві, бо у нас було б тоді багато дітей... Правда, багато, Катрусю?..

В нас стояв би прекрасний інструмент... моя Катрусю грала б, а я на колінах коло неї стояв би...

Квіточки з блакитними, синіми, чорними очками, більші й менші і собі коло мамочки притулили ся б. А я потім складав би музичні вірші... Се все могло б бути, Катрусю?

— Могло б, коханий... І сього досить... Могло б... А знаєш, випий все таки чаю.

— Ну, дай, як так уже хочеш...

— Хочу, хочу, ось сідай до столу.

— Катрусю, а масла в нас нема? — беручи хліб машинально питає Петрусь.

— Нема; діти зіли, любий.

— Катрусю, а чому се ти тепер молока не пеш у вечорі?

— Молошниця меньше носить...

Х.

Ніч. Я не сплю.

Сто рублів і квартира.. А у дітей нема теплої одежі. В Петруся нема вже ніякої. Довги й довги, а тут і голодуванне.

Але „не можна“. І стараю ся заснути.

„Та прецінь же на кожному місці людина може зостати ся людиною“, — настирливо лізе в голову ся утерта фраза, що приятель Петрусеви сказав.

— А у Нінуськи й Юрка всі панчохи подерті й тісні, нема біля... убраннячка тісні, полатані... А вчити їх треба!

Але ні, ні! Не можна!

— Катрусь, ти не спиш? — простягнув до мене руку Петрусь.

— Ні, любий.

— Знаєш, я все думаю... мимохить думаю „прецінь на кожному місці людина може зоставати ся людиною“, — отже...

— Софістика, — крикнула я з страхом. Се ж була і моя думка за хвилю.

— Отже можу зоставати ся тим, чим є...

— Ідучи проти робітників?..

— Катрусю, не муч мене, — присунув ся Петрусь близьче і припав головою до плеча. — Нема иньшого виходу, нема... А може се не так і страшно, може я зможу й що гарне зробити...

— А ти хотів би взяти?...

— Треба, Катрусю... Діти...

— Да, діти...

Чорні очка Юркові, блакитні Нінуськи наче глянули на мене. Холодні, вохкі комірочки, недоїданне, лахміте замість одежі... Тай Петрусь годить ся, хоч не легко йому брати ся до нелюбої праці, — мому поетови, що в праці музики хоче.

— Може справді, Петрусю, можна лишити ся людиною на кожному місці... Можливо, любий!

Цілюю його високе, прекрасне чоло.

Мов дитина горнеть ся він до мене, наче шукаючи захисту.

— Попробую, Катрусечко. Заживемо краще, моя люба. Ти покинеш свою коректу, спочинеш...

— Я не хотіла б сього, — протестую я.

Страх втеряти самостійність, мою жіночу самостійність обхоплює мене.

— Не можна ж, — умовляє Петрусь ніжно. — Не можна, треба спочити моїй любій; та й далеко ходити буде. А діти... з дітьми скільки роботи... хто ж буде вчити їх, виховувати...

— Так, правда, діти... — гожу ся я.

Так, ти маеш рацію, мій любий і гарний хлопче: діти, діти, діти...

Петрусь змушений піти проти переконань, мій твердий, мій чесний Петрусь... Се жертва, і тяжко йому...

— Мій коханий, моє серденько, — ніжно глажу я його волося. Схвильований тулить ся він до мене, цілує руки, чоло, уста.

— Катрусь, Нінусь, Юрусь... шепоче він.

— Петрусь, Нінусь, Юрусь... — відповідаю я.

ФР. МІСТРАЛЬ.

Спогади та оповідання ¹⁾.

Дядько Беноні був найменшим з братів у роду, він був сухурлявий, чорнявий, меткий, з кирпатим носом та чорними мов смола очима. Він був плотником по ремеслу, але мав славу ледачого і навіть хвастив тим, до того мав пассію до музики та до танців. Не було в цілому селі Мальян жвавішого та кращого до танцю. Коли бувало на св. Уллі або св. Агати він танцював контреданс з борцем Жезетом усі люде штовхались, щоб подивитись на нього. Він грав непогано на всяких інструментах: скрипці, басолі, кларинеті, але найбільше улюбив galoubet ²⁾ і коли він був ще молодим не було йому рівного, до серенад та абад ³⁾. Де було яке свято, (ява гулянка, хто вів усім перед? Беноні, завше

¹⁾ Далі, див. ЛНВістник кн. IV.

²⁾ Galoubet, маленька сопілка, національний провансальський інструмент завше в супроводі тамбурина.

³⁾ Aubade—ранішня пісня.